

Ziemassvētku kauju iekļaušana Otrās atmodas kontekstā

Gatis Ozoliņš, Dr, philol.,

Latvijas Kara muzeja nodaļas “Ziemassvētku kauju muzejs” sabiedrības izglītības projektu vadītājs,

Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta vadošais pētnieks

Smilšu iela 20, Rīga, Latvija

gatis.ozolins@lulpmi.lv

gatis.ozolins@karamuzejs.lv

 0000-0002-5285-8100

Raksta mērķis ir aktualizēt Otrās atmodas koncepta izpēti un fiksēt Ziemassvētku kauju nozīmi Otrās atmodas koncepcijā. Lai to sasniegtu, rakstā īsi izvērtēta Otrās atmodas koncepcija un ieskicēts konteksts (Trešā atmoda), kurā atjaunojās interese par Otrās atmodas nozīmi Latvijas vēsturē. Raksta pamatu veido drīz pēc Ziemassvētku kaujām publicētas atmiņas, kas analizētas ar naratīvu izpētes metodēm, pievēršoties vērtībām, emocijām (piemēram, vilšanās), idejām (domām, uzskatiem), kas vadīja strēlniekus Ziemassvētku kauju laikā un pēc tām. Rakstā secināts, ka Ziemassvētku kaujas reizē bija kā latviešu pretvācisko jūtu izpausme, tā nozīmīgs pagrieziena (atmošanās) punkts, kas veda pie uzskata, ka latviešiem ir iespējams izveidot savu suverēnu valsti, ka latviešu tautai ir sava potenciālā armija (astoņi strēlnieku pulki, kas piedalījās Ziemassvētku kaujās), kura spētu aizstāvēt neatkarīgu Latvijas republiku.

Atslēgas vārdi: Pirmā atmoda, Otrā atmoda, Trešā atmoda, Ziemassvētku kaujas, neatkarības ideja

Ievads

Līdz šim iztrūkstot plašiem un detalizētiem pētījumiem par Otro atmodu, rakstā iecerēts vispārinoši formulēt problēmu, kas saistīta ar vārdkoptermina “Otrā atmoda” saturisku piepildījumu Pirmās un Trešās atmodas jēdzienu kontekstā kā ar šiem procesiem cieši saistītu fenomenu. Hronoloģiski vārdkopterminu “Otrā atmoda” attiecinot uz laika periodu no 1915. gada līdz 1919. gadam, tas aptver gan savstarpēji saistītus, gan visai attālinātus, pretrunīgus un daudzslāņainus notikumus un procesus. Saturiski Otrā atmoda pārklāj visas galvenās Pirmā pasaules kara norises Latvijas teritorijā un ārpus tās saiknē ar Latviju un latviešu tautu, par tās noslēgumu un loģisku iekšējās virzības virsotni uzskatot Latvijas Republikas nodibināšanu un Brīvības cīņas (Latvijas Neatkarības karš). Starp tām nozīmīgākās iekšējās pētnieciskās līnijas tiešām ir saistāmas ar Pirmā pasaules kara sekām: 1) latviešu došanās bēgļu gaitās un latviešu bēgļu komitejas Krievijā, sabiedriskās organizācijas; 2) latviešu strēlnieku bataljonu (vēlāk – pulku) organizēšana, to nozīmīgā iesaiste ne tikai militārās, bet

arī sociālās un politiskās norisēs. Nedaudz atstatus (gan teritoriāli, gan mentāli) atrodas vēl kāda Otrās atmodas līnija, kas apzīmējama kā c) Šveices emigrācija ar Raini kā simbolisku centrālo figūru.¹ Līdzās tam noteikti jānovērtē arī citu tālaika Šveices latviešu, sevišķi skolotājas, rakstnieces un sabiedriskās darbinieces Annas Rūmanes-Ķēniņas (1877–1950)² nozīmīgais devums latviešu tautas līdztiesības un kultūrautonomijas ideju paušanā, pievēršot tai starptautisku uzmanību.

Raksta mērķis nav aptvert visas uzskaitītās Otrās atmodas līnijas, bet pievērsties tikai latviešu strēlnieku pulku dalībai Ziemassvētku kaujās (23.12.1916./05.01.1917.–29.12.1916./11.01.1917.) un to vēlākajai nozīmes izvērtēšanai kauju dalībnieku publicētajās atmiņās, to iespaidam uz neatkarības idejas ģenēzi kā centrālo Otrās atmodas vadmotīvu. Šāds sašaurinājums ir lietderīgs gan kā Ziemassvētku kauju īpašās nozīmes dēļ vispār latviešu tautas vēsturē un tā viedokļa virzībā no idejas par Latvijas (kultūr)autonomiju Krievijas Impērijas sastāvā uz neatkarīgas (suverēnas) valsts nodibināšanas ideju, gan kā “gadījuma” pētījums, kas rauga skaidrot plašāku fenomenu – Otro atmodu. Raksta pētniecisko bāzi veido drīz pēc Ziemassvētku kaujām publicētas kauju dalībnieku un laikabiedru atmiņas. Ziemassvētku kaujas līdz šim nav izvērtētas Otrās atmodas kontekstā.

Otrās atmodas koncepts

Līdzās stabilai izpratnei par latviešu Pirmo atmodu (tautiskās atmodas laikmetu) 19. gs. 50.–70. gados un tās nozīmīgo vietu latviešu tautas vēsturē, ko veido gan liels skaits dažāda tipa un jomu pētījumu par šo laikmetu un fenomenu, gan iekļaušana skolu izglītības standartā un plaša memoriālo vietu esamība, un arī samērā plaši lietotajam “Trešās atmodas” jēdzienam, sevišķi atmodas gados 20. gs. 80. gadu otrajā pusē un 90. gados, mulsina visai neizvērstais priekšstats par Otro atmodu. Ir loģiski pieņemt, ka, esot Pirmajai un Trešajai atmodai, ir jābūt kādam fenomenam, laikmetam, kas būtu apzīmējams kā Otrā atmoda, taču kā apkopojošs apzīmējums līdz šim tas lietots reti. Otrās atmodas koncepts 20. gs. 20.–30. gados līdz galam neizveidojās, nenostiprinājās. Savulaik to paudis publicists, žurnālists, politiķis Ernests Blanks (1894–1972), piedāvājot terminu *Atmoda*, lai apzīmētu īpašo nacionālā pacēluma vilni 19. gs. vidū, kura galvenais dzinējspēks bija jaunlatvieši. Viņš runā par sociālās un pilsoniskās Atmodas priekšstāvi Krišjāni Valdemāru, par latviešu Atmodas kustības otru spēcīgāko solu – Ati Kronvaldu, kurš taujā pēc latviskas skolas un vēl nedroši – pēc latviskas kultūras.³ Viņam Otrā atmoda pārklāj nacionālās domas atdzimšanu,

1 Rakstā tuvāk netiks aplūkota Šveices emigrācija. Par to sīkāk: Matisa V. Latviešu demokrātijas pirmais mēģinājums Šveicē 1915.–1916. gadā. Rainis un Aspazija. Da Castagnola per la libertà. No Kastaņolas uz brīvību. From Castagnola Towards Liberty. Albisetti M., Gili A. (Sast.). Lugano: Edizioni Città di Lugano Archivio storico, 2006., 151.–180. lpp.

2 Ikstena N. Pārņākšana. Rīga: Garā Pupa, 1993.; Gelēns Ž. Latvijas demokrātijas “izgudrošana” Rietumeiropā: Anna Ķēniņa un Latvijas propagandēšana Šveices un Francijas demokrātiskās sabiedrībās 1917.–1918. gadā. Ciganovs, J. (Sast.). Demokrātiskie procesi Austrumu un Centrālajā Eiropā 1917. gadā: politiskie, militārie, sociālie un kultūras aspekti. Democratic Processes in Eastern and Central Europe in 1917: Political, Military, Social and Cultural Aspects: konferences rakstu krājums. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2017., 46.–58. lpp.

3 Blanks E. Latviešu tautiskā kustība. Rīga: A. Gulbis, 1921.

atgriešanos, kas spilgti realizējusies nacionālas Latvijas valsts veidolā.⁴ Svarīgs ir tieši pārmantošanas un turpinājuma motīvs, kad iepriekšējo paaudžu veikums tiek lietots par pamatu jauniem sasniegumiem. Blanks ir viens no tiem, kas aktīvi paudis suverēnas Latvijas idejas jau 1917. gada vidū Maskavas latviešu avīzes “Dzimtenes Atbalss” ievadrakstos.⁵

20. gs. 20.–30. gados Otrās atmodas koncepts nenostiprinājās, tā aizmiršanu vēl jo vairāk noteica vairākas Latvijas okupācijas 20. gs. 40. gados un sekojošā Latvijas PSR ideoloģija. Dažādu apstākļu noteikta aizmiršana ir nozīmīgs mūsdienu atmiņas lauka izpētes koncepts. Atmiņa ir uztverta kā derīgs un pozitīvs lielums, atcerēšanās parasti uzskatīta par nozīmīgu sociālu instrumentu, kas ir noderīga un vajadzīga spēja kā individuālā, tā sociālā līmenī, jo tā mums sniedz tikumisku “mācību”, “piemēru”, un līdz ar to arī paglābj iepriekšējo paaudžu radītās vērtības, normas un tradīcijas no aizmiršanas un izzušanas. Attīstot atmiņas vērtīguma ideju, tiek uzsvērts pienākums atcerēties – lai neaizmirstu un nodotu tālāk, “*tomēr mūsdienās aizvien pieaugoša uzmanība tiek vērsta aizmiršanas jēdziena virzienā, pakāpeniski izkristalizējoties jaunam aizmiršanas fenomena vērtējumam, kas šajā procesā kā individuāli, tā sociāli saskata ne tikai nozīmīgus pētnieciskus izaicinājumus, bet arī definē to kā normālu un dabisku domāšanas darbību, nepieciešamu un būtisku kā individuālajā, tā sociālajā līmenī*”⁶. Angļu sociālantropologs Pols Konertons (Paul Connerton, 1940–2019) pētījumā apgalvo, ka aizmiršana un atcerēšanās ir savstarpēji saistītas, pašas par sevi neitrālas, ka līdzšinējā pētniecība ignorējusi aizmiršanu, un to, ka aizmiršana ir vien nepilnīga atcerēšanās un aizmiršana nebūt nav neveiksme.⁷ Konertons savā pētījumā, kas publicēts 2008. gadā izvirzījis septiņus aizmiršanas veidus: 1) piespiedu dzēšana (*repressive erasure*), kas paredz pilnīgu personas un visu, kas ar to saistīts, iznīcināšanu; 2. Preskriptīvā aizmiršana (*prescriptive forgetting*) vērsta uz sabiedrības saskaņas atjaunošanu, aizmirstot iepriekšējās pretrunas; 3. Aizmiršana kā jaunas identitātes formētāja (*forgetting that is constitutive in the formation of new identity*) paredz aizmirst visu to, kas traucē jaunas identitātes veidošanai; 4. Struktūrālā amnēzija (*structural amnesia*) paredz, ka indivīds un kopienas atceras tādas personas, kas ir sociāli nozīmīgas **tagad**, aizmirstot pārējās; 5. Atzīt par nederīgu, spēkā neesošu (*forgetting as annulment*) paredz aizmiršanu kā vēršanos pret miljīgām datu krātuvēm, krājumiem, uzsverot to stagnējošo raksturu; 6. Aizmiršana kā plānota novecošana (*forgetting as planned obsolescence*) paredz ātru preču, produktu apriti sabiedrībā, strauji piedāvājot aizvien jaunus **hītus**; 7. Aizmiršana kā klusējoša izvairīšanās no apkaunojuma (*forgetting as humiliated silence*), kas izpaužas kā pazemojošs klusums, par notikumiem, par kuriem neviens nevēlas

4 Blanks E. Latviešu tautas atmoda. Rīga: A. Raņķis, 1927.

5 Tuvāk par to skatīt: Alberts P. Latvijas valsts neatkarības ideja – Ernesta Blanka loma tās publicēšanā. Latvijas Vēstures Institūta žurnāls, 2008., Nr. 2, 47.–60. lpp.

6 Ozoliņš G. Aizmiršana atmiņas telpā: Otrā atmoda, latviešu strēlnieki un neatkarības ideja. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A. daļa., 2023., 2 Nr. 2, 8.–29. lpp.

7 Connerton P. Seven Types of Forgetting. Memory Studies, 2008, Vol. 1(1), pp. 59–71.; Connerton P. 2009. How Modernity Forgets. Cambridge: Cambridge University Press.

skaļi runāt.⁸ Savukārt vācu kultūras atmiņas pētniece Aleida Asmane (Assman, dz. 1947) 2016. gada pētījumā runā par to, ka aizmirstāna ir cilvēka un sabiedrības dzīves normalitāte un tā norisinās nepārtraukti – sabiedrības un indivīdi izvēlas, ko atcerēties un ko aizmirst. Pēdējā izvēle ir tikpat nozīmīga kā pirmā. Sabiedrības izvēlas noteiktas lietas paglābt no aizmirstānas, ievietojot tās krātuvēs un kultūras kanonā, izvēlas noteiktus stāstus vai priekšmetus aktualizēt, savukārt citus izvēlas ignorēt un aizmirst, ar to kaut ko sodot, slēpjot, ārstējot u. tml.⁹ Asmane, domājot par holokaustu un kultūras atmiņu, saka: “*Rietumu kultūrās pagātne tiek pārvaldīta, balstoties uz darba dalīšanu. To veic dažādas institūcijas – bibliotēkas, arhīvi un muzeji [...]. Tāpēc personīgā atcerēšanās un aizmirstāna vienmēr ir jau integrēta šajās lielākajās kultūras atmiņas un aizmirstānas kopsakarībās. Cilvēki izšķiras ne tikai par to, ko viņi paši vēlas un nevēlas atcerēties, bet kopīgi arī par to, kas saglabājams nākotnē un kam jābūt sasniedzamam pēctečiem. Šādā nozīmē tika un nemitīgi tiks veidotas pārmijas atmiņas nākotnei, izšķiroties par to, kādi autori vēl tiks lasīti, kādu mūziku klausīsies, kādi dokumenti tiks saglabāti, kādiem notikumiem jāpaliek apziņā.*”¹⁰ Līdzīgi ir iespējams domāt par Otro atmodu – sabiedrība un vara izvēlas atcerēties vai aizmirst, izvēlas noteiktus fenomenus vai procesus atcerēties, bet citus aizmirst, izvēlas interpretēt, respektīvi, aizmirst kādus priekšstatus, lai piedāvātu citus uzskatus, ievietojot pagātņi jaunās paradigmās.

Ir diezgan skaidrs, ka Otrā atmoda Latvijas okupācijas gados ir piespiedu dzēšanas objekts, tā noteikti arī tika uztverta kā jaunās (padomju) identitātes veidošanu traucējoša, pretēja, kaitīga, iznīcināma, jo atgādināja par neatkarīgu valsti, brīvības cīņām u. tml. Attieksme pret Otrās atmodas notikumiem un personām ir arī ģeoloģiski selektīva, piemēram, izceļot t. s. sarkanos latviešu strēlniekus un viņu varonību Krievijas pilsoņu karā, lai arī daļa no viņiem bija jau “vecie” latviešu strēlnieki un piedalījās Pirmajā pasaules karā Krievijas impērijas armijas sastāvā, kā arī represīvi dzēšot “nepareizos” strēlniekus, kas cīnījās pret lieliniekiem. Latvijas okupācijas gados pēc Otrā pasaules kara režīms daudzus notikumus un procesus vai nu ignorēja, vai pārreflektēja, pagrieza sev vēlamā izpratnē: “*Asiņainās Ziemassvētku kaujas latviešu strēlnieku apziņā radīja lūzumu, auga viņu pretkara noskaņojums. Latviešu strēlnieki īstajā gaismā ieraudzīja imperiālistiskā kara būtību, carisma un valdošo šķiru patiesos mērķus.*”¹¹ Neatkarības ideja, kas top Ziemassvētku kaujās, te tiek aizvietota ar pretkara (ja precīzāk – pret imperiālā kara) ideju.

Interesi par Otro atmodu jeb, pareizāk sakot, notikumiem un procesiem, kas norisinājās šajā laikmetā un kas daudzējādi tika pakļauta padomju okupācijas laikā “aizmirstānai”, izraisīja izmaiņas Latvijas sabiedrībā 20. gs. 80. gadu otrajā pusē. Nozīmīgs pagrieziena punkts bija 1988. gads. Nekas nesākās un nebeidzās tikai 1988. gadā, tomēr lielās līnijās tas bija *pavērsiena gads*, kas pieļāva jaunu un vēl pirms īsa brīža – sabiedrībā nepieļaujamu – ideju plūsmu – un svarīgi, ka daudzas no tām

8 Connerton P. Seven Types of Forgetting. *Memory Studies*, 2008, Vol. 1(1), pp. 59–71.

9 Assmann A. *Formen des Vergessen*. Göttingen: Wallstein Verlag, 2016., S. 30.–69.

10 Asmane A. Jaunais īgnums par memoriālo kultūru. *Iejaukšanās*. Rīga: Zinātne, 2008., 22. lpp.

11 [B. a.]. Karavīri bēdājās. [Ziemassvētku kauju dalībnieka J. Kalniņa atmiņas]. Padomju Venta, 1973., Nr. 201., 22. decembris, 2. lpp.

arī tika realizētas tādās praksēs un pieredzēs, kas gandrīz izslēdza atklātu vardarbību, bet “mobilizēja” garīgos, mentālos un kultūras spēkus, kas vardarbībai atstāja vien nelielu telpu. Detalizēti neatkārtojot visas nozīmīgākās 1988. gada aktualitātes, jāizceļ divas no tām: 1.–2. jūnijā notikušais Latvijas PSR Rakstnieku savienības valdes paplašinātais plēnums (Atmodas plēnums¹²) un 10. augustā nodibinātā Latvijas Tautas fronte (LTF). LTF nodibināšana, kas strauji kļūst par vadošo sabiedriski politisko organizāciju, ir juridisks instrumentu, ar kura palīdzību 1990. gada 4. maijā LPSR Augstākā padome pieņēma Neatkarības deklarāciju, kurā tika atjaunota saikne ar 1918. gada 18. novembrī proklamēto Latvijas Republiku – proti, pasludināta LR neatkarības atjaunošana. Savukārt 1.–2. jūnijā notikušais LPSR Rakstnieku savienības valdes paplašinātais plēnums bruģēja ceļu Latvijas valstiskuma atjaunošanai plašākā sabiedrībā. Plēnuma neapšaubāmi spilgtākais un PSRS okupācijas režīmam postošākais paziņojums, kas izskanēja un tika pārraidīts arī televīzijā, kura tobrīd bija spēcīgais medijs, bija Mavrika Vulfsona (1918–2004) teiktais, ka Latvijas Republiku, rupji pārkāpjot starptautiskās normas, 1940. gadā ir okupējusi PSRS.¹³ Klusāk plēnumā izskanēja akadēmiķa Jāņa Stradiņa (1933–2019) lietotais termins “Trešā atmoda”: “Ir jāsauglabā nācijas identitāte, pašreiz taču mēs esam liecinieki TREŠAJAI latviešu “TAUTISKAJAI ATMODAI” (..)”.¹⁴ Trešajā latviešu Atmodā viņš aicina iesaistīties visus Latvijas cilvēkus, nešķirojot tautību, aicina citautiešus mainīt savu inerto un formālo attieksmi pret vietējo kultūru¹⁵, tādējādi piedzīvot atmošanos, iekļaušanos nācijā un sabiedrībā. Jāņa Stradiņa saikne ar Trešo atmodu mūsdienās ir neapstrīdama – viņš “no 1987. gada iesaistījās Trešās atmodas notikumos”¹⁶. Tā netieši tiek datēta Trešā atmoda un vārdkoptermins lietots kā nepārprotams un skaidrs apzīmējums procesiem, kas Latvijas PSR iesākās 20. gs. 80. gadu otrajā pusē un noslēdzās ar Latvijas Republikas faktisku un juridisku atjaunošanu. 1992. gadā, grāmatā apkopojot rakstus un runas 1988.–1990. gadā Latvijā un par Latviju, Stradiņš līcis virsrakstu “Trešā atmoda”¹⁷. Te Stradiņš runā par Trešajai atmodai (“nebijušam nacionālajam pacēlumam”) līdzvērtīgu analogijām – jaunlatviešiem “Aleksandra II reformu laikā un nacionālo pacēlumu Pirmā pasaules kara laikā, Februāra un Oktobra revolūcijas laikā, Raiņa iezīmētu”¹⁸, te arī rodama Raiņa fotogrāfija, kurā viņš nodēvēts kā par dižu latviešu dzejnieku un domātāju, tā arī par vienu no Otrās atmodas rosinātājiem.¹⁹ Šī vēsturiskā pēctecība Stradiņam ir pamatojums tiesībām, kas ļauj atkal pēc ilgiem stagnācijas gadiem runāt par Trešo nacionālo atmodu: “(..) mūsu Brīvības pieminekli vainago trīs zvaigznes, kas sākotnēji simbolizēja mūsu ilgi šķirto treju vēsturisko novadu – Vidzemes, Kurzemes un Latgales vienotību. Šodien mēs varam šīs zvaigznes tulkot arī citādi: kā trejus latvju nacionālās atmodas lokus – Ausekļa atmodu, Raiņa atmodu un mūsu

12 Stradiņš J. Trešā atmoda. Rīga: Zinātne, 1992., 94. lpp.

13 Mavriks Vulfsons. “Cilvēks, kurš nogalināja Padomju Latviju”. Latvijas Radio. Podkāsts. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=XoHtjMHEOak> [Aplūkots 25.08.2024.]

14 Stradiņš J. Trešā atmoda. Rīga: Zinātne, 1992., 55. lpp.

15 Turpat, 55.–56. lpp.

16 Vilks A. Jānis Stradiņš. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/24953-J%C4%81nis-Stradi%C5%86%C5%A1> [Aplūkots 23.08.2024.]

17 Stradiņš J. Trešā atmoda. Rīga: Zinātne, 1992.

18 Turpat, 62. lpp.

19 Stradiņš J. Trešā atmoda. Rīga: Zinātne, 1992., 25. lpp.

tagadējo atmodu.”²⁰ Ja Rainis ir Otrās atmodas karogs, tad Kārlis Ulmanis “bija latviešu otrās atmodas izcilākais politiķis. Apvienodams sevī K. Valdemāra pragmatisko prātu un Kronvalda Ata karsto nacionālismu, Ulmanis turpināja jaunlatviešu aizsākto.”²¹

Trešajai atmodai un LTF ir nepieciešama Pirmā un Otrā atmoda, lai pamatotu savas esamības jēgu un vēsturiskumu. Trešās atmodas koncepcija, starp Pirmo atmodu un Latvijas neatkarības atjaunošanu 20. gs. beigās (Trešo atmodu) paredzot vēl vienu nozīmīgu laikmetu no 1915. gada līdz 1919. gadam – Otro atmodu, pēc aptuveni 70 gadiem arī to veido tiešu, Latvijas okupācijas periodu apejoša saikni.: “Aizvadītā gada laikā LTF kļuvusi arī par nozīmīgu latviešu Trešās atmodas spēku. Pirmā atmoda pagājušā gadsimtenā otrajā pusē latviešus pacēla civilizēto tautu vidū, izveidoja nacionālo inteliģenci, politiķus un saimnieciskos darbiniekus. Otrās atmodas gaitā radās neatkarīga demokrātiska Latvijas Republika, kas latviešu nācijai nodrošināja agrāk nebijušu uzplaukumu (...).”²² Viena no redzamākajām Trešās atmodas personībām un LTF vadītājs Dainis Ivēns, atskatoties un interpretējot notikušo un domājot par nākamību, izteicis formulu: 1) Dziesmu svētki – tiek radīta Latvija, 2) Neatkarības karš – tiek izcīnīta valsts, 3) Trešā atmoda – tiek atgūta neatkarība.²³

Šāda akadēmiķa Jāņa Stradiņa definētā trīs atmodu pastāvēšana ir tikai viens no veidiem, kā strukturēt un arī veidot periodizāciju politiskās vēstures norisēm. Par atmodu būtu jādomā kā par vispārīgu, daudzveidīgu un daudzslāņainu fenomenu (ietverot kultūru, ekonomiku, saimniecību u. c.), bet Otrā un Trešā atmoda neizvērsās tik plaši. Drīzāk būtu jārunā par vēstures periodizāciju, kas uzsver centrālos vēsturiskos notikumus – proti, tautisko atmodu, nacionālās neatkarības iegūšanu un valsts izveidošanu un nacionālās neatkarības atjaunošanu.

Ziemassvētku kaujas – pavērsiena (atmodas) brīdis

Ar Pirmo pasaules karu kā skaudru realitāti latvieši sastopas 1915. gada pavasarī–vasarā, kad Vācijas impērija okupē daļu tagadējās Latvijas teritorijas (Kurzemi un Zemgali) un ievērojams skaits iedzīvotāju dodas bēgļu gaitās²⁴. Turpmākos četrus gadus Vācijas karaspēka okupētā Latvijas teritorijā (Kurzeme un Zemgale) piedzīvo vispārēju negatīvu ekonomisku, politisku, sociālu, izglītības un kultūras iesaistību²⁵, kas pēc 1918. gada februāra–marta, kad Vācijas impērijas armija okupēja pārējo Latvijas

20 Turpat, 71. lpp.

21 Turpat, 81. lpp.

22 Latvijas Tautas frontes Programma. Atmoda, 1989., Nr. 39.–40., 11. sept., 2. lpp.

23 Miķelsons, Māra (2021). Dainis Ivēns un trīs Latvijas atmodas. Pieejams: <https://ir.lv/2021/11/18/dainis-ivans-un-tris-latvijas-atmodas/> [Aplūkots 03.06.2024.]

24 Apmēram 500 000, tiek minēts arī lielāks skaits. Tāpat tas bija ilgāks process, kas turpinājās vēl arī 1917. gadā.

25 Zariņš K. Vācijas militārās pārvaldes politika okupētajā Kurzemes guberņā (1915. gada maijs–1918. gada marts). Promocijas darbs. Rīga: [izgatavotājs nav zināms], 2022.; Zariņš K. Dzīve okupācijā. Vācijas militārā pārvalde Latvijā 1915.–1918. gadā. Karš un sabiedrība Latvijā 1914–1920. (Red. Jēkabsons Ē.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021., 128.–183. lpp.; Zariņš K. Vācu okupācijas režīms Kurzemes guberņā (1915–1917): militārā pārvalde un civiliedzīvotāji. [Mārupe]: Drukātava, 2014.; Liulevicius, V. G. War Land on the Eastern Front. Culture, National Identity and German Occupation in World War I. Cambridge University Press, 2000.

teritoriju, attiecināms uz visu Latviju. Lai arī cik tas praksē nebija traģiski un neizklausītos ciniski, liela daļa latviešu sabiedrības, sākot ar 1915. gadu, tika “iekustināta”, pakļauta piespiedu vai daļēji brīvprātīgai, apstākļu noteiktai mobilitātei. Daļa Kurzemes un Zemgales iedzīvotāju brīvprātīgi vai piespiedu kārtā devās prom no savām dzīvesvietām, atstājot iedzīvi, dzimtās mājas un ierastos darbus, bēgļu gaitās piedzīvojot neaprakstāmas grūtības un pārdzīvojumus; daudzi devās līdz uz Krievijas iekšieni evakuētajām fabrikām un iestādēm, daļa tika mobilizēti vai brīvprātīgi kļuva par Krievijas impērijas armijas karavīriem, tajā skaitā latviešu strēlnieki.²⁶ Tālaika civilā un militārā latviešu sabiedrība kļuva “mobila”, dinamiska, kas, ja ne vārdos formulējot, tad realitātē, lai izdzīvotu, bija spiesta strauji mainīties un mainīt arī savus iesīkstējus paradumus un pasaules skatījumu. Tā 1931. gadā, vērtējot Latviešu bēgļu apgādāšanas centrālkomitejas vēsturisko nozīmi, tiek secināts: *“Latvju tautas bēgļu gaitas lielā pasaules karā ar visām viņu šausmām, badu, slimībām un postu deva mūsu tautai arī daudz pozitīvu ieguvumu: padarīja mūsu zemes rūķu paaudzi kustīgāku, spējīgu piemēroties visdažādādiem apstākļiem, norūdīja grūtajam izpostītas dzimtenes uzbūves darbam, bet mūsu inteliģenci un visus citus mūsu priekš kara šaura apjoma biedrību un saimniecisku organizāciju darbiniekus mācīja orientēties visgrūtākajos sajukuma apstākļos, pašdarbībā aizmirst jebkuru šķelšanos un savtīgas intereses un redzēt tikai vienu vadošu zvaigzni – glābt plašos, svešā zemē un svešā kultūrā izmētātos tautas slāņus no galīgas iznīkšanas, uzturēt možu tautas garu viņas visdrūmākajās dienās un vest atpakaļ uz Latviju.”*²⁷

Zemnieki, amatnieki, skolotāji, strādnieki, mākslinieki kļuva par karavīriem, pie tam tuvākajos gados daudzi no viņiem izgāja cauri dažādu pretēju un radikālu ideoloģiju spiedienam, politiskajiem, varas un pārvaldes piedāvājumiem. Savukārt civilā sabiedrība bija spiesta paātrināta tempā attīstīt dažādas kopienu pašpārvaldes formas, rūpējoties par lekškievijā izkaisītajiem latviešu bēgļiem, cenšoties tos nodrošināt ne tikai ar elementāro izdzīvošanai un darbu, bet arī ar izglītības un kultūras iespējām (teātris, grāmatas, avīzes u. c.) un organizēt tiem atgriešanos Latvijā. Lielā mērā šajā piespiedu mobilitātē un dinamiskajās izmaiņās radās un, līdzās pastāvot atšķirīgiem risinājumiem, tika realizēta ideja par neatkarīgas Latvijas iespējamību.

1915. gada maijā latviešu sabiedrībā jau parādās pirmie aicinājumi veidot latviešu karavīru vienības. Šī ideja piepildījumu rod Krievijas valsts domnieku Jāņa Goldmaņa un Jāņa Zālītes 1915. gada 1. augustā (19. jūlijā) parakstītajā uzsaukumā *“Pulcējaties zem latviešu karogiem!”*, kuru sagatavoja rakstnieks Kārlis Skalbe (1879–1945) un jurists Atis Ķēniņš (1874–1961). Uzsaukumam ir manifesta raksturs, kas līdzās patriotismam un aicinājumam cīnīties pret ienaidnieku pēc 700 gadus ilgiem verdzības gadiem mudināja arī *“piepildīt tautas kulturālās atdzimšanas sapni”*²⁸. Bataljonu dibināšana uzreiz izraisīja lielu tautas sajūsma un tie tiek uztverti kā *“pirmais nacionālais*

26 Jēkabsons Ē. Latvijas iedzīvotāju skaita un sastāva izmaiņas militāro un politisko procesu ievēspaidā 1914.–1920. gadā – priekšstatī un realitātē. Karš un sabiedrība Latvijā 1914 – 1920. (Red. Jēkabsons Ē.). Rīga: Akadēmiskais apgāds, 2021., 17.–50. lpp.

27 Latviešu bēgļu apgādāšanas Centrālkomiteja. Rīga: Viļa Olava fonda sabiedrība, 1931., 7. lpp.

28 *“Pulcējaties zem latviešu karogiem”*, 1915.01.VIII. Pieejams: <https://www.dveseluputenis.lv/lv/laika-skala/notikums/71/uzsaukums-pulcejaties-zem-latviesu-karogiem/> [Aplūkots 15.07.2024.]

latviešu karaspēks”²⁹. 1915. gada rudenī frontes līnija starp Krievijas un Vācijas armijām Rīgas kauju iecirkņā rietumos nostiprinās Maztīreļa purva un Ložmetējkalna rajonā, un ievērojama loma tajā ir arī nesen saformētajiem latviešu strēlnieku bataljoniem. Šajā kaujas iecirknī fronte ir samērā stabila gandrīz divus gadus. Tur latviešu strēlnieki izcīna vienas no nozīmīgākajām cīņām Latvijas teritorijā: “Ziemassvētku kaujas – Pirmā pasaules kara Krievijas armijas uzbrukuma operācija Rīgas frontes iecirknī, kas izvērtās par vienu no lielākajām Pirmā pasaules kara kaujām Latvijas teritorijā un nozīmīgākajām latviešu strēlnieku vienību cīņām.”³⁰ Ziemassvētku kaujās tiek iesaistīti visi astoņi strēlnieku pulki, kas apvienoti divās brigādēs un vienā divīzijā, kuru Ziemassvētku kauju pirmajā dienā komandēja ģenerālis Augusts Ernests Misiņš (1863–1940).³¹ Abas latviešu strēlnieku brigādes kauju pirmajās stundās 1916. gada 23. decembrī (1917. gada 5. janvārī) sekmīgi veica Vācijas karaspēka aizsardzības līniju pārrāvumus, bet, nesaņemot pienācīgu atbalstu no citām Krievijas armijas vienībām, tajā skaitā, artilērijas, dienas beigās atkāpās izejas pozīcijās (1. brigāde) vai turpināja ierobežotu uzbrukumu Ložmetējkalam (2. brigāde), kuru turpmākajās dienās atbalstīja arī 1. Latviešu strēlnieku brigāde un citas Krievijas armijas vienības. Ložmetējkalu izdevās iekarot (Vācijas armijas vienības, baidoties no aplenkuma, to atstāja). Tas arī bija šo seši dienu vienīgais panākums, kuru aizēnoja milzīgie zaudējumi strēlnieku vidū (aptuveni 5000 strēlnieku vai nu krita, vai pazuda bez vēsts, tika sagūstīti, nosala, Krievijas cara armija kopumā zaudēja aptuveni 19 000 karavīru).³² Pēc trim nedēļām vācieši devās pretuzbrukumā (t. s. Janvāra kaujas, 23.–30.01.1917., kas ir Ziemassvētku kauju turpinājums), tomēr, pateicoties latviešu strēlnieku izrādītajai varonībai un ārkārtīgi aukstajiem laika apstākļiem, Vācijas armijas pretuzbrukums bija neveiksmīgs.³³ –³⁴ Zaudējumi un nepiepildītās cerības radīja vilšanās sajūtu. Strēlnieki bija cerējuši no Vācijas armijas atbrīvot okupēto Zemgali un Kurzemi, bet tas nenotika.

Domājot par Ziemassvētku kauju saikni ar Latvijas neatkarības ideju, jāpajautā – vai latviešu strēlnieki un virsnieki jau pirms Ziemassvētku kaujām un to laikā domāja par neatkarību kā tādu? Vai ir avoti, kas to apstiprina? Vai arī ir jārūnā par kaut kādu vēlāk veidotu uzskatu un procesu piedēvēšanu laikmetam, kurā šī doma vēl ir amorfa, neskaidra, nenoformulēta. Mums nav pieejamas atmiņas vai kādas citas liecības (priekšmeti, fotogrāfijas, vēstules u. c.), kas runātu par Ziemassvētku kaujām to norises laikā kā par strēlnieku cīņām par Latvijas neatkarību un tiešā veidā to apliecinātu.

29 [L.] Lapiņš J. Latviešu pulks ir atļauts. Lūdums, 1915., Nr. 181, 8. jūlijs, 1. lpp.

30 Dedumietis D. Ziemassvētku kaujas. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/33399-Ziemassv%C4%93tku-kaujas>. [Aplūkots 03.09.2024.]

31 Jēkabsons Ē. Augusts Misiņš. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/101753-Augusts-Misi%C5%86%C5%A1> [Aplūkots 13.04.2024.]

32 Dedumietis D. Ziemassvētku kaujas. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/33399-Ziemassv%C4%93tku-kaujas> [Aplūkots 03.09.2024.]

33 Bērziņš V. Latviešu strēlnieki Pirmajā pasaules karā (1915–1918). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014., 46.–62. lpp.

34 Vienīgais plašākais skatījums uz Ziemassvētku un Janvāra kaujām (Mītavas operācija) no vāciešu pozīcijām atrodams žurnālista un novadpētnieka Emīla Herolda (1880–1946) apcerē: Herold E. Kämpfe um Mitau (Winter 1916/17). Berlin; Steglitz: Wuertz, 1917. Autors sevišķi izcēlīs nežēlīgo aukstumu, kas lielā mērā izbeidzis vāciešu pretuzbrukumu.

Tomēr daudzas no vēlāku laiku liecībām attēlo šo laiku kā tādu, kurā neatkarības un savas valsts ideja “ir gaisā”, tā izpaužas daudzās vēl amorfās un necentrētās darbībās, kas tomēr plūst kādā noteiktā virzienā. Strēlnieks un rakstnieks Aleksandrs Grīns (1895–1941) 1935. gadā savieno vārdus “tauta” un “zeme”, par to kopsummā atzīstot “valsti”, un secina, ka “*Valsts vārds ir jau strēlnieku kauju laikos virzījies augšup no tautas asiņu dziļumiem*”³⁵. Tā ir visa strēlnieku gaita, visas kaujas. Arī viņš izceļ, ka “*jau tad, strēlnieku vakara jundā, ikvakarus visos pulkos dziedāja – Dievs, svēti Latviju*”³⁶ un Nāves salu aizstāvēja “*latviešu tautas pirmais karaspēks*”³⁷. Pulkvedis Jānis Kalniņš apliecinājis, ka “*Dievs, svēti Latviju!*” līdz ar citām dziesmām skan jau 1915. gada rudē, kad pirms došanās uz fronti, svinīgo solījumu (zvērestu) nododot, līdz ar mācītāja runu to dzied strēlnieki kā tautas lepnuma un cerības dziesmu.³⁸ Bet tobrīd runa vēl ir par tautu, nevis valsti. Apvienotās Latviešu Strēlnieku bataljonu lazaretēs māsa Marta Celmiņa 1923. gadā emocionāli apraksta cerības, kas saistās ar sarkanbaltsarkano karogu, to lazaretē kopā ar ievainotajiem strēlniekiem ienesa jau 1916. gada beigās vai 1917. gada sākumā un rūpīgi glabāja, līdz atkal to varēja izkārt lazaretē Latvijas Neatkarības kara laikā.³⁹ Reizē tas ir stāsts par priekšmetu, kas iemieso vēstures gaitu, sākot no Ziemassvētku kaujām līdz neatkarīgai Latvijai, un emocijas – prieku, vilšanos, sāpes un zaudējumus, optimismu un cerību.

Šī raksta hipotēze ir, ka neatkarības idejas saikne ar Ziemassvētku kaujām ir vēlākās izpratnes projicēšana uz laikmetu, kad tā vēl bija neskaidrā un nenoteiktā veidā, ka Ziemassvētku kaujas bija viens no tautas Atmodas mirkļiem. Ziemassvētku kaujas to norises laikā ir sajūsma, cerības, vilšanās kā strēlnieku, tā tautas vidū, bet tās vēl nav cīņas par Latvijas neatkarību. Latviešu strēlnieki tolaik bija Krievijas impērijas armijas sastāvdaļa, nevis nākamās Latvijas valsts karaspēks, tādējādi ne šīs, ne citas kaujas un smagie zaudējumi cīņās nebūtu uzskatāmi kā valstiskuma ideju aizmetņi. Strēlnieku pulkus un latviešu sabiedrību tolaik drīzāk vadīja un tai bija raksturīgs emocionālais pretvācu noskaņojums. Tomēr tās noslēdz laikmetu un iezīmē robežu starp veco, carisko kārtību un laiku, kad būs revolūcijas un asiņainas cīņas un tiks proklamēta un kaujās aizstāvēta neatkarīga Latvijas Republika: “*Kopš septiņdesmitajiem gadiem pierakstot un glabājot latviešu strēlnieku atmiņas, runājot ar desmitiem sirmu, godprātīgu vīru (ne reizi vien ar Ēvaldu Valteru), esmu atkal un atkal dzirdējis atziņu, ka lielais lūzums – atskārsme par brīvu Latviju – radās tieši pēc Ziemassvētku kaujām un to lielajiem upuriem. Bet pirms tam bija naidis. Naidis pret vācu un krievu apspiedējiem.*”⁴⁰

Uzskatāms, ka lielākā daļa atmiņu par Ziemassvētku kaujām ir *post factum*. Vienīgais avots būtu tieša Ziemassvētku kauju fiksēšana, piemēram, dienasgrāmatas,

35 Grīns A. Latviešu tauta un viņas strēlnieki. Latviešu strēlnieki. Rīga: Latviešu veco strēlnieku biedrība, 1. sēj., 1935., 9. lpp.

36 Turpat.

37 Turpat, 8. lpp.

38 Kalniņš J. 3. Kurzemes latviešu strēlnieku bataljona gaitas. Latviešu strēlnieki. Rīga: Latviešu veco strēlnieku biedrība, 1. sēj., 1935., 17.–18. lpp.

39 Celmiņa M. Strēlnieku lazaretēs karodziņš. Latviešu Strēlnieks, Nr. 1, 1923., 15.–16. lpp.

40 Ūdris J. Ziemassvētku kaujas un tautas sirdsapziņa. Latvijas Vēstnesis, 1995., Nr. 3., 7. janvāris. 7. lpp.

vēstules, kas rakstītas tajās dienās. Bet šādu liecību nav, un, pat ja atmiņu autors vēlāk raksta (atceras?!), ka viņam vai kādam lielākam kopumam neatkarības ideja ir bijusi, tas vēl nenozīmē, kā tā patiesi bija formulētā noteiktā un nepārprotamā veidolā. Ir atmiņas, kas liecina par valdošo noskaņojumu Ziemassvētku kauju laikā. Piemēram, 4. Vidzemes pulka virsnieks un Ziemassvētku kauju dalībnieks Aleksandrs Plensners (1892–1984) atcerējies, ka ne pulkvedim Rūdolfam Bangerskim (1878–1958) (tobrīd 4. Vidzemes strēlnieku pulka komandieris), “[...] ne kādam citam nebija ne jausmas par to, kas nāks. Ja viņam (vai kādam citam) tobrīd teiktu, ka mums jāpanāk, lai būtu patstāvīga Latvijas valsts, atdalījusies no Krievijas, viņš droši vien liktu tādu arestēt vai aizsūtīt uz trako māju. Laikā jau tik tuvu, bet garā vēl tik tālu mēs bijām no tā, pēc kā jau tā paša gada rudenī sākām tiekties”.⁴¹ Ziemassvētku kauju laikā netika izveidota neatkarīga Latvijas valsts, bet tā pēc vēlāku laiku liecībām ir “topoša ideja”: “Atceroties Ziemassvētku kauju nemirstību, arī šajās dienās vēsturiskajās vietās Rīgas pievārtē tika godināti latviešu strēlnieki, kas ziedoja savas dzīvības, sapņodami par Latvijas brīvību un neatkarību.”⁴² Emocionāls motīvs ir arī 3. Kurzemes latviešu strēlnieku pulka komandiera pulkveža Jāņa Kalniņa (1867–1942) teiktajā par šā paša pulka 1. bataljona komandiera kapteiņa Jēkaba Elša (1890–1917) varoņo nāvi: “Viens no pirmajiem kapteinis Elsis ieskrien vācu ierakumos, un sīvā cīņā beidzas ar mūsu uzvaru, bet pats Elsis kritis varoņa nāvē, trāpīts no ienaidnieka rokas granātas taisni galvā. Krita arī praporščiks Kalniņš, un ne vienam, ne otram nebija vairs lemts redzēt ne Ziemas svētku egli, ne brīvo Latviju, par kuru viņi tik daudz sapņoja.”⁴³

Līdzīgi rakstījis arī 7. Bauskas pulka komandieris Kārlis Goppers (1876–1941), kas ir viens no retajiem tā laika pulku vai bataljonu komandieriem, kurš ir atstājis ne tikai atmiņas, bet arī devis izvērstus raksturojumus un analizējis notikumus: “(..) pasaules kara sākumā vēl nebija un arī nevarēja būt atklāti izteiktas idejas par latvju valsts neatkarību. Nebija viņas arī vēl tad, kad latviešu strēlnieki sāka pulcēties no visām lielās Krievijas malām savās nacionālās kaujas vienībās. Bet, neskatoties uz to, katrs strēlnieks, iestādamies pirmās latviešu kara vienībās, nesa šo ideju sev līdzī, dziļi noslēpdamus viņu savā sirdī, nesa viņu kā ilgas pēc brīvības un pauda viņu katru dienu, dziedot vakara jundā tautas lūgšanu “Dievs, svētī Latviju”. ”⁴⁴ Tas, uz ko cerēja latviešu strēlnieki, bija Latvijas okupētās teritorijas atbrīvošana no Vācijas karaspēka un vācbaltu kārtas privilēģiju likvidēšana.

Publicētas atmiņas par Ziemassvētku kaujām ir vēlāk tapuši teksti, kas izprotami, ņemot vērā jaunos apstākļos. Pirmās atmiņas ir jau 20. gs. 20. gadu pirmajā pusē, kas salīdzinoši ir īss laika sprādis no aprakstāmajiem notikumiem, tomēr izmaiņu straujums un notikumu attīstība ir noteikusi ļoti stabilu un arī turpmāk plaši atzītu aksiomu: latviešu strēlnieki ir pirmais latviešu tautas karaspēks un neatkarības idejas realizētāji dzīvē, šajās kaujās tauta “pati mācījās pazīt savus spēkus un viņiem uzticēties”⁴⁵. Ar to

41 Plensners A. Divdesmitā gadsimta pārvērtības. [Bruklina]: Grāmatu Draugs, 1978., 44 lpp.

42 Ūdris J. No Ziemassvētku kauju laukiem un varoņu mūžamajām – līdz Zvaigznes dienas gaismai. Latvijas Vēstnesis, 1996., Nr. 3., 9. janvāris. 1. un 3. lpp.

43 Kalniņš J. Ziemas svētku kauju atmiņas. Kapitāns Jēkabs Elsis. (Sakop., izd. A. Burtņieks). Rīga: Valters un Rapa, 1923., 12. lpp.

44 Goppers K. Strēlnieku laiki. Rīga: Valters un Rapa, 1931., 94. lpp.

45 Goppers K. Latviešu strēlnieku pulku Ziemassvētki 1916. g. [Rīga]: [Leta], 1924., 4. lpp.

Goppers runā atmodas jēdzienos, kas paredz tautas izglītošanos, mācīšanos un pieaugšanu. Tā savukārt vairo uzticēšanos, pašāvivu un ved pie atmošanās, kas pāraug konstruktīvā un mērķtiecīgā darbībā. Goppers augstu novērtē tautas apziņu, kopējo izpratni, spēju mācīties un spēju uzticēties saviem cilvēkiem, proti, tauta ir “iekustējusies”, kas ļauj tai izvirzīt cilvēkus un grupas (tajā skaitā partijas), kuras ir gatavas uzticēties militārajam resursam un apvienojumā ar nacionālo ideju domāt par neatkarīgas Latvijas ideju un tās realizēšanu. Strēlnieku izcīnītās kaujas 1916. gadā Goppers uzskata par pirmajām – sagatavošanās kaujām, kas vēlāk turpināsies kā cīņas par Latvijas brīvību. Gan šīs pirmās strēlnieku kaujas Pierīgas frontē un Nāves salā, gan vēlākās Latvijas Neatkarības kara cīņas, kurās latviešu karavīri parādīja varonību, pašizliedzību un uzupurēšanos un kuras ir izaugušas no dzimtenes un tautas mīlestības, pat ja vēl starp tām nav redzama un izprotama cieša vienojoša saikne, ļauj visā tautā nostiprināties pārliecībai, “*ka neatkarīgā Latvija nav kāda atsevišķa iekarojuma auglis, bet ir atbrīvota no svešas varas, vienīgi pateicoties nacionālai idejai, kura prata sevī apvienot visādas politiskas strāvas*”⁴⁶. Komandieris uzsver, ka Ziemassvētku kaujas un strēlnieku kaujas pirms un pēc ir to jauno ideju un parādību loģiskas sekas, jaunlatviešu kustības idejām, kas parādījās 19. gs. vidū, kad krīvi, kā viņš poētiski izsakās, vārdā piesaucot K. Baronu, K. Valdemāru un Kronvaldu Ati, sāka kopt un izplatīt tautas gara bagātības, aicināja jaunatni uz darbu un gaismu, kad veidojās izglītības un dziedāšanas biedrības laukos un Rīgā. Vajadzēja vēl pusgadsimtu, lai tauta nobriestu brīvībai, bet sākums bija šie jaunlatviešu garīgie impulsi un savas kultūras attīstība. Goppers uzskata, ka militārie panākumi nav atrauti no vispārējā izglītības līmeņa celšanas un kultūras attīstības – Otrā atmoda burtiski turpina Pirmās atmodas iesākto. Goppers saskata kādu vienotu procesu, kurā viņš izceļ nozīmīgākos komponentus: jaunlatviešu laikmeta darbinieki, kas radīja tik spēcīgu nacionālo apziņu, ka “*varēja dot latvju strēlniekiem nepieredzētus spēkus, lai rautu bezgalīgos dzeloņdrāšu mežus zem ienaidnieka uguns lietus*”⁴⁷. Abi šie procesi pieprasa milzīgu iekšēju garīgu spēku mobilizāciju un ārēju kustību – došanās studēt uz Tērbatas universitāti vai pretī ienaidniekam kaujas laukā šajā gadījumā ir kaut kas pēc dziļākās būtības līdzīgs un saistīts. Ar saviem darbiem latviešu strēlnieki bruģēja ceļu uz neatkarību, bet tauta ieguva atziņu, ka tai ir savs karaspēks. Savukārt šī izšķirošā apziņa un pašaušanās ir resurss, kas politiķiem (tolaik drīzāk – sabiedriskiem darbiniekiem) deva iespēju atklāti paust Latvijas neatkarības ideju, sākot ar 1917. gada martu. Šādi iztēlojoties notikumu gaitu, Goppers, ne tikai pamato strēlnieku nozīmi, bet arī atrod nozīmīgu vietu Ziemassvētku kaujām, redzot tās kā ilgstoša procesa nozīmīgu posmu, kas noveda pie neatkarīgas Latvijas valsts, un kā savienojosu elementu starp tautu un valsti. Šo ideju paudis arī 2. Latviešu strēlnieku brigādes komandieris Ziemassvētku kauju laikā ģenerālis Andrejs Auzāns (1871–1953): “*Strēlnieku Ziemassvētku cīņās pirmo reizi pēc vairākiem gadsimtiem latvieši parādījās kā vienota tauta, līdz ar to parādīdami visai pasaulei, ka viņiem ir tiesības uz savu valsti.*”⁴⁸ Auzāns jau 1923. gadā, vērtējot Ziemassvētku kauju nozīmi, formulējis vairākas idejas: 1) kauju plānošanā liela nozīme

46 Goppers K. Strēlnieku laiki. Rīga: Valters un Rapa, 1931., 94.–95. lpp.

47 Goppers K. Strēlnieku laiki. Rīga: Valters un Rapa, 1931., 94. lpp.

48 Citēts no Porietis J. Strēlnieku leģendārās gaitas. Lincoln: Pilskans, 1968., 195.–196. lpp.

ir pašiem latviešiem, kas sevi līdz tam ir labi parādījuši un savā ziņā nopelnījuši šo iespēju (sasnieguši militāra brieduma līmeni); 2) kaujās visi latviešu strēlnieki ir ne tikai formāli apvienoti, bet arī izjūt piederību vienam kopumam un cīnās par kopīgu ideju – atbrīvot tēvu zemi no vāciešu okupācijas (tautības izjūta); 3) nevis kādam prasīt, bet pašiem ar asinīm pierādīt savas tiesības uz tēvu zemi un nostāties līdzās vāciešiem un krieviem kā patstāvīgai tautai, kura spēj aizstāvēt savu valsti un arī ļauj ar paļāvību skatīties nākotnē (līdztiesības ideja).⁴⁹ Goppera un Auzāna gadījumā gan jāņem vērā, ka viņi nepiedalījās Latvijas Neatkarības karā, un viņiem ir svarīgi neatkarības idejas iedīgļus saskatīt jau latviešu strēlnieku kaujās Krievijas impērijas armijas sastāvā Rīgas placdarmā 1915.–1917. gadā. Tas kopumā bija svarīgi arī strēlniekiem kā grupai – atrast savu leģitīmo vietu un lomu neatkarīgas Latvijas tapšanā, kas paredzēja arī Ziemassvētku kauju iekļaušanu neatkarības idejas ģenēzē.

Secinājumi

Vārdkoptermins “Otrā atmoda” aptver nozīmīgākos procesus un notikumus Latvijā (un ārpus tās saiknē ar Latviju) 1915.–1919. gadā. Tomēr, neraugoties uz šī laikmeta izcilo nozīmi Latvijas vēsturē – Pirmais pasaules karš Latvijas teritorijā, daļas latviešu sabiedrības došanās bēgļu gaitās, latviešu inteliģences darbība ārpus Latvijas, neatkarīgas Latvijas Republikas proklamēšana un Brīvības cīņas, kā vienots laikmets tas pētiņš maz. Kā apkopojošs un centralizējošs apzīmējums “Otrā atmoda” 20. gs. 20.–30. gados nenostiprinājās. To lietoja vien paretam (E. Blanks). Vēl jo vairāk – gan termins, gan arī laikmets selektīvai atļasei un aizmiršanai ticis pakļauts Latvijas okupācijas gados 20. gs. 40.–80. gados. Otrās atmodas jēdziens no jauna aktualizēts Trešās atmodas laikā, kad tās darbinieki centās vilkt paralēles ar tautas atmodu 19. gs. 50.–70. gados un valsts izvedi 20. gs. sākumā gadu beigās.

Pirmais pasaules karš izraisīja latviešu sabiedrības mobilitāti, daļai dodoties bēgļu gaitās, daļai iestājoties strēlniekos. Šī kustība prom no ierastās vides un darbiem strauji mainīja sabiedrību, kas kļuva atvērtāka jaunām idejām un ietekmēm. Sevišķi nozīmīga bija latviešu strēlnieku bataljonu dibināšana. Līdz ar uzsaukuma “Pulcējaties zem latviešu karogiem!” publicēšanu 1915. gada 10. augustā parādās arī doma, ka strēlnieku bataljoni (vēlāk – pulki) ir latviešu karaspēks. Šī ideja turpinājumā tiek daudzkārt atkārtota, apstiprināta un ir aktuāla mūsdienu interpretācijā. Tā lietota, lai pamatotu latviešu tautas vēsturiskumu, tiesības uz savu zemi, valsti un nacionālu kultūru. Latviešu strēlnieku vēsturiskā nozīme ir plaši apspriesta un aprakstīta, tāpat arī detaļās ir analizētas Ziemassvētku kaujas. Tāpat kā strēlnieki, tā Ziemassvētku kaujas atmiņu konstruēšanā ir cieši saistīti ar neatkarības idejas iesākumu, kas ļāvis tos iekļaut Otrās atmodas nacionālās idejas kontekstā. Šāds iekļāvums ir ļāvis precīzāk rādīt Ziemassvētku kaujas tautas “mentālajā kartē” – tās ir interpretētas kā robežšķirtne, pāreja no amorfas Latvijas neatkarības idejas uz valsti, kā tautas atmošanās nozīmīga epizode. Atmiņās un literatūrā, periodikā un publicistikā ir nostiprinājies uzskats, ka Ziemassvētku kaujas tolaik vēl amorfo neatkarības ideju sāka pārvērst realitātē. Tomēr tikai daļēji šī neatkarības ideja ir akceptējama. Strēlnieki

49 Auzāns A. Ziemassvētku kauju nozīme. Latviešu Strēlnieks, Nr. 1., 1923., 18.–19. lpp.

noteikti apjauta savu citādību, salīdzinot ar citiem Krievijas armijas kareivjiem un virsniekiem Ziemassvētku kauju laikā. Viņiem bija savi centieni un motivācija – spēcīga vēlme atbrīvot okupētās Latvijas teritorijas no Vācijas armijas karaspēka un pretvāciskais noskaņojums. Tomēr viņi bija Krievijas impērijas armijas kareivji un nekaroja par neatkarīgu Latvijas Republiku. Daļēji tas ir ticis aizmirsts, meklējot strēlnieku vietu jaunajā Latvijas valsts vēsturē un politiskajā iekārtā. Lai arī latviešu strēlnieki Ziemassvētku kaujās un citās 1915.–1917. gada kaujās nekaroja par neatkarīgu Latvijas Republiku, viņi ir daļa no latviešu sabiedrības, kas Pirmā pasaules kara apstākļos kļuva mobila, dinamiska un netieši iedvesmoja Latvijas neatkarības ideju, daļai no viņiem iesaistoties arī Latvijas Neatkarības kara (1918.–1920.) brīvības cīņās.

Lietotie saīsinājumi

LPSR – Latvijas Padomju Sociālistiskā republika

LTF – Latvijas Tautas fronte

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku savienība

Setting the Christmas Battles in the Context of the Second Awakening

Gatis Ozoliņš, Dr, philol.,

Project Manager for Public Education at the
“Christmas Battles Museum”, a branch of
the Latvian War Museum,

Senior Researcher at the Institute of
Literature, Folklore and Art of the University
of Latvia

Smilšu iela 20, Rīga, Latvija

gatis.ozolins@lulpm.lv

gatis.ozolins@karamuzejs.lv

 0000-0002-5285-8100

The paper aims at bringing the concept of the Second Awakening into focus and fixing the importance of the Christmas battles in the epoch of the Second Awakening. What is understood by the Second Awakening is the period in Latvia's history lasting from 1915 to 1919, when during WWI part of Latvia's territory was occupied by the German armed forces. This resulted in: a) many people's seeking refuge and the creation of different organizations which took care of the refugees, b) the formation of Latvian Riflemen regiments. In general, these processes “shook up” the Latvian people and made them mobile both in reality and everyday life as well as mentally. This, in turn, contributed to a quicker and deeper perception of new ideas, acceptance of changes and readiness for essential transformations. In the context of the significance of the Second Awakening outside Latvia, the important thing was: c) activities of the Latvians in Switzerland in the field of cultural autonomy and their attempts to attract international attention to the fate of small nations. The Second Awakening should be regarded as a direct continuation of the First Awakening, while the Third Awakening, when over the whole period of Latvia's occupation Latvian people had considered themselves heirs and followers of the independent state during the Second Awakening, links the history of Latvian people into a united process.

To achieve the aim set in the paper, the conception of the Second Awakening has been evaluated, and the context (the Third Awakening), during which the interest in the significance of the Second Awakening in the history of Latvia was revived, has been outlined. In the 20-s – 30-s of the 20th century, the conception of the Second Awakening was not yet fully defined and developed. Previously, publicist, journalist and politician Ernests Blanks (1894 – 1972) had offered the term *Awakening* to denote the special wave of a national uplift in the middle of the 19th century, whose principal driving force had been the Neo-Latvians. The events, that led up to gradual forgetting of the Second Awakening, were several occupations of Latvia in the 40-s of the 20th century and subsequent interpretations of LSSR history resulting from these occupations; the interpretations that made every attempt to completely erase any memories about the independent Republic of Latvia (1918 – 1940) from people's mind. The interest in the Second Awakening was aroused anew by the

transformations in the Latvian society during the second half of the 80-s in the 20th century. This marked new trajectories – the interest and understanding about the history of Latvia, about persons, events and processes concealed before increased again. And simultaneously changed the understanding about the role of the Latvian Riflemen. If in times of LSSR, the Red Latvian Riflemen had achieved a cult status, now the focus of interest and knowledge shifted to such events as the foundation of Latvian Riflemen battalions/regiments and their participation in actions on Riga bridge-head during WWI, to the genesis of the idea of independence and the role of riflemen in the history of Latvia.

The paper is based on the published memories of the participants in Christmas battles and on the articles in press which are analysed by applying methods of narrative research, focusing on values, emotions (e. g. disappointment), and ideas (thoughts, opinions) which the riflemen had been guided by during the Christmas battles and after them. The Christmas battles were the fiercest battles fought in Latvia during WWI. These were the attacks of the army of Russian Empire launched on the positions of the German army from January 5 to January 11, 1917 (according to the old-style – from December 23 to December 29, 1916). The eight Latvian Riflemen regiments, hoping for a successful outcome of battles, were located in the centre. Although during the period of six-days they managed to capture a fortified point of the German army – Machine-gun Hill –, the principal riflemen's expectations about the liberation of Kurzeme and Zemgale from the German occupation were not satisfied. The tremendous losses that the riflemen suffered in battles (about 5000 riflemen were either killed in action or were reported as missing, taken prisoners, froze to death, and the army of tsarist Russia lost about 19000 soldiers) evoked among them even a greater feeling of disappointment.

The article draws the conclusion that despite the insignificant military achievements and tremendous losses among the riflemen, the Christmas battles were a significant turning-point and had considerably helped to strengthen the opinion among the Latvian people that it was possible for the Latvians to establish their own sovereign state, that the Latvian nation had their own potential army (8 riflemen regiments that had taken part in Christmas battles) which, in case of need, could defend the independent Republic of Latvia. At the same time, it should be mentioned that the Latvian Riflemen were the soldiers in the army of Russian empire and did not fight for the independent Republic of Latvia. However, from the very first battles in October 1915, they had their own targets and motivation, namely, a very strong desire to set the occupied Latvia's territories free from the German armed forces, and they were guided by strong anti-German spirits as well.

© Gatis Ozoliņš, Latvijas Kara muzejs

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons attiecinājuma – Nekomerčiāls 4.0 – starptautisko licenci (CC BY - NC 4.0)

This is an open article licensed under the Creative Commons Attribution – NonCommercial 4.0 International License (CC BY - NC 4.0)
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>